

- Ayhan Bıçak, *Tarih Metafiziği ya da Kendilik Bilinci*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015, 252 s.

Değerlendiren: Teyfur Erdoğan*

Aristoteles'in İnsan Toplum ve Tarih Anlayışı (1985) ve *Platon'un Tarih Kavrayışı* (1992) eserleriyle lisansüstü eğitimini İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamlayan ve halen aynı bölümde öğretim üyeliği yapan 1956 doğumlu yazar, tarih felsefesinin Türkiye'deki önde gelen temsilcilerinden biridir. Yazarın bu konudaki başlıca kitapları: *Tarih Bilimi* (1999); *Tarih Düşüncesi 1. Tarih Düşüncesinin Oluşumu* (2004); *Tarih Düşüncesi 2. Felsefe ve Tarih* (2004); *Tarih Düşüncesi 3. Tarih Felsefesinin Oluşumu* (2004); *Tarih Düşüncesi 4. Tarih Metafizikleri* (2005); *Evren Tasavvuru Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak* (2012). Sözü edilen eserler genel olarak değerlendirildiğinde bu eserlerdeki tarih felsefesine bakışın tarihci değil felsefeci bir bakış olduğu görülecektir. Bu durum geçmiş zaman olaylarına bakış, ele alış ve ama esas olarak onları anlamlandırmada tarihcilikten temelden bir farklılık arz etmektedir. Şöyle ki, modern felsefecilerin ellerinden bırakmadıkları "şüphe" ile beraber geçmiş zamana yükledikleri anlam felsefidir; yani *nedir?* sorusuna cevap vermeye yöneliktir. Buna karşın tarihcilerin geçmiş zamana yükledikleri anlam tarihseldir; yani (niçin, nasıl, kim, nerede, ne zaman sorularıyla bezeli) *ne oldu?* sorusuna cevap aramaya yöneliktir. Kısaca tarih felsefesi yapan tarihci ise, olayların zaman ve mekanla mukayyet olduğunu ve tekrarlanamayacaklarını düşünerek tarih felsefesini bu bakış açısıyla yaparken; tarih felsefesi yapan felsefeci ise, zaman ve mekandan münezzehlik ve tekrarlanabilirlik fikri ile hareket ederek tarih felsefesi yapar.

Bu bakımdan burada ele alınan eser kısaca belirtilmelidir ki felsefe bakış açısıyla ele alınmış yazılmıştır. Bu satırları kaleme alan ise esas itibarıyla tarihci bakış açısı ile hareket etmektedir. Altındaki satırlar bu uyarı dairesinde değerlendirilmelidir.

Ele aldığımız eserin temel sorunsalı şudur: İçinde bulunduğumuz dönemde asgari yaşam standartlarının tutturulma sorunu; tarihsel kimliklerin erimesi (değerler sisteminin her yerde benzeşmeye başlaması); adaletsizlik; Avrupa/modernlik üzerinden (siyasi ve iktisadi değerlerin ön planda tutulması tarzında) insanların kendilerini tanımlamaları gibi meseleleri felsefi bağlamda temellendirme kaygısıdır. Bu kaygıyı ortaya koyabilmek için kendilik bilincinin bilgelik ve tarih metafiziği tarzları tanıtılıp değerlendirilmiş ve bir tarih metafiziği denemesi yapılmıştır. Yazara göre bilincin baskın özelliği yaşanan hayatın kabul edilmiş gayeye uygun şekilde gitmesini sağlama çabasıdır. Yazar kitabıyla bu bilinci diri tutmak gayesi gütmektedir.

Eser altı bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İnanç sistemlerinde insanın nasıl algılandığı ve yorumlandığı birinci bölümde *Bilgelik Temelli Kendilik Bilinci*; modern dönemde felsefeyi temsilen Kant, Hegel ve Marx'ta geçtiği şekliyle kendilik bilincinin üç boyutu olan köken, süreç ve gayenin açıklanmaya çalışıldığı ikinci bölümde *Felsefe Temelli Kendilik Bilinci*; 20. yy.ın sonu itibarıyla kendilik bilincinin yeniden değerlendirildiği üçüncü bölümde *Tarihin Yapısı*; tarihi sürecin nasıl işlediğinin ve tarihin nasıl bir yönde seyrettiğinin tartışıldığı ve

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.5.9.D0106

döngü, çöküş ve ilerleme dışında tarihin küre şeklinde bir yapıya sahip olduğunun ileri sürüldüğü dördüncü bölümde *Tarihin Yönü*; tarihin sonunun nasıl olabileceği üzerinde durulan beşinci bölümde *Tarihin Sonu ve Geleceği*; anlam sorusunun yapısının, bilgelikler ve felsefede yorumlanışının değerlendirildiği ve özellikle 'insan olmak açısından insanın değeri nedir?' sorusunun ele alındığı altıncı bölümde ise *Tarihin Anlamı Sorunu* işlenmiştir.

Bilindiği üzere evren tasavvuru ve tarih düşüncesi tarih metafiziğinin konularıdır ve kendilik bilincinin içeriğini oluştururlar. Tarih metafiziği insanı açıklamada kullanılan tarih düşüncesinin son aşamasıdır ve kendilik bilinci tarih metafiziğinin esas konusudur. Kendilik bilinci mekan, köken, süreç ve gaye arasındaki ilişkileri karşılıklı ve bütünlüklü şekilde kavramak ve anlatmak için geliştirilen zihinsel faaliyettir. *Mekan*, köken bağlamında kainat, dünya ve tabiatın nasıl ortaya çıktıklarına; süreç bağlamında toplumların yaşadıkları coğrafyalara; gaye bağlamında ahirete veya ideal dünyaya karşılık gelir. *Köken*, Tanrı'nın isim ve sıfatlarını, kainatın, dünyanın, insanın yaratılmasını ve sahip olduğu niteliklerle kültürün başlamasını açıklamaya çalışır. *Süreç*, kökende gerçekleşen unsurların hayatın sürdürülmesinde kullanılmaları, ihtiyaçların giderilmesi, sorunların çözülmesi, zorlukların aşılması için yeni düşüncelerin üretilmesiyle ilgilidir. *Gaye* ise, insanın yapıp ettiklerini ve kendini bir bütün olarak anlamlandırmasını sağlar.

Kendilik bilinci kısaca nitelikleri, filleri, gayeleri ve süreçleri açısından insan olmayı değerlendirme durumudur. Bu sorunların genel çerçevesi ise kainat tasavvuru tarafından çizilmektedir. Kainat tasavvuru Tanrı, kainat ve dünyanın oluşumu, insanın temel özelliklerini ve yaşama tarzını, ölüm ve sonrasını içeren en genel kuramsal çerçevedir. İnsan çizilen bu çerçevenin sınırları içinde kendi hakkındaki bilgiyi ve şuuru geliştirmektedir. Kısaca kainat tasavvuru insanın kendilik bilincini oluşturan temel kaynaktır. Tarih düşüncesi ise kökenden başlayarak şimdiye kadar olan hadiselerin ve kainat tasavvurundaki bilgilerin düzenli hale getirilip kullanılması bağlamında gerçekleşir. İnsanın kökeni, sahip olduğu nitelikler, bu niteliklerin tarihsel varoluşu nasıl gerçekleştirdiği ile kültürel ve toplumsal yapılar tarih düşüncesinin içeriğini oluşturur. Bu içerik farklı formlarda ele alınıp anlatılabilir. Bunlar, mesela, efsaneler, gelenekler, tarihçilik, tarih felsefesi ve tarih metafiziğidir. Tarih toplumun veya bireyin şuuru, tabiatı ve kainattaki yerini belirleyen temel kuramsal yapı şeklinde tanımlanır.

Bu bakımdan tarih metafiziği, tarihi kendini bilmenin bir sahanlığı, bir ana rahmi olarak algılar. Burada kendini bilme ilkin kendi şahsi hususiyetlerini bilmek ikinci olarak onu öteki insanlardan ayıran hususiyetleri bilmek üçüncü olarak da insan tabiatını bilmek demektir. İnsanın kendini bilmesi ne yapabileceğini bilmesi anlamına gelir. İnsanın ne yapabileceği konusundaki tek ipucu ne yaptığıdır. Böylelikle tarih metafiziği açısından tarihin değeri bize insanlığın ne yaptığını, böylece insanlığın ne olduğunu öğretmesidir. Yani yapan olandır. Tarih uğraşısı ise bunlardan ilk ikisini sadece müşahhas bireyler için kabul ederken, üçüncüsünün inşasının imkan haricinde olduğunu söyler. Örneğin kavram tarihi çalışan tarihçiler her kavramın zaman ve mekanla mukayyet olduğunu düşünürler. Bu yüzden tek bir insanlık varlığından bahsetmezler, her insanı ayrı ayrı ele alırlar; sözkonusu edilebilen mekan ve zamanla mukayyet sadece tek tek bireylerdir. Bendenizin temellerini atmaya çalıştığı algı tarihçiliğine göreyse insan da dahil duygu da dahil tüm kavramların numende değişmez tanım ve tarifleri olsa bile bunlar hiçbir zaman bilinemeyecektir ve ele alınan kavramlar

zaman ve mekana göre değişen algılarıyla tanım ve tarif edilecektir. Herhangi bir kavram hakkındaki algılamalar değişir ve algı tarihçisi bu değişimin tarihini yapar.

Kitapta tüm temalar hem bilgelik (hikmet) hem de felsefe açısından iki ayrı şekilde ele alınmıştır. Hatırlayalım, bilgelik temelli açıklama kısaca hakikatin kökende Tanrı veya ilk ata tarafından vazedildiğini kabul eder. Örneğin insanlık tarihinin nasıl seyredeceği ve nasıl bir sonuca varacağı kökende belirlenmiştir. Felsefi temelli açıklama ise yukarıda da söylenmeye çalışıldığı üzere şüpheyle yola çıkarak akılla sorunları kavramlaştırarak genelleştirir ve düşünceleri sistemleştirerek hakikati keşfetme temeline dayanır ve evrensel hakikatler ile ilk ilkeler felsefi tavırda içkin kabul edilir. İlk ilkelerin araştırılması metafiziktir. Tarih sorununu ve tarihsel bir varlık olan insanı ilk ilkelere dayalı olarak köken, süreç ve gaye bağlamlarında bütünlüklü bir biçimde açıklamak da tarih metafiziğidir. Bu itibarla tarih metafiziği tarihçilik uğraşısının tamamen dışında bir uğraştır.

Kısaca kitapta insan olmanın ne anlama geldiği, hangi temel unsurların belirleyici oldukları köken sorunları bağlamında tartışılmaktadır. Ayrıca tarihsel sürecin nasıl işlediği, hangi ilke ve unsurların etkili olduğu süreç sorunları çerçevesinde incelenmektedir. Ek olarak tarihi sürecin bir amaç doğrultusunda gidip gitmediği gaye sorunları bağlamında yorumlanmaktadır. Ardından tarihi sürecin bir yönünün olup olmadığı tartışılmıştır. Daha sonra tarihin sonu ve geleceği çeşitli bağlamlarda değerlendirilmektedir. Son olarak da insanlık tarihinin bütününe kuşatan bir anlamlılığın olup olmadığı ve gelecekte gerçekleşeceklerle birlikte sorgulanması yapılmaktadır. Özetle çalışmanın tamamında insan olmanın nasıl algılandığı ve insanların kendilerini nasıl yorumladıkları, insanın kendilik bilincinin görünüşleri tarih metafiziği denemesiyle sergilenmiştir.

Kitapta tenkit edilebilecek bazı hususlar ise şunlardır:

Yazar, İslam'ı bilgelik temelli düşüncelerden biri olarak kabul etmesine rağmen (örneğin s. 20) s. 19'da bilgelik temelli düşüncüyü açıklarken bu düşüncede hakim olan şüphecilik ve tutarlılığın zayıflığı gibi saydığı özelliklerin İslam öğretisi ile nasıl bağdaştığını açıklamamaktadır. Ayrıca bilgelik temelli düşünce dışında kalan bilgiler içinde saydığı gündelik hayatın bütün ihtiyaçlarını karşılayan zanaatlerin de İslam öğretilerine göre birer peygamber vasıtasıyla insanlığa öğretildiği hatırlanacak olursa yine bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan sadece İslam öğretisi ile ilgili olarak değil ama diğer öğretiler de sözkonusu edildiğinde yazarın bilgelik ve felsefi temelli düşünceleri kesin hatlarla kuramsal olarak birbirinden ayırması halinde bu ayırmanın uygulama ile örtüşmesi konusunda çeşitli sorunlarla karşılaşılıyormuş gibi durmaktadır.

S. 79, 211, 212'de yazar tarihte özgürlük ve yön sorununu ele alırken "tarihi sürecin zorunluluk ilkesine göre ilerlediğini kabul etmek, özgürlük ve sorumluluğu ortadan kaldırmaktadır. [Bu durumda] ...sorumluluk duymanın anlamı kalmaz. Akıl ve bilinç anlamsızlaşır. Böyle bir durum ahlak başta olmak üzere bütün değer sistemlerini etkisiz hale getirmektedir... Tarihi işleten unsurlar ve bu unsurlar aracılığıyla geliştirilen yapılar tarihin bir yönünün olmadığını göstermektedir. Benzer bir şekilde tarihsel veriler, tarihsel sürecin çöküş ya da ilerleme şeklinde yorumlanmasını da engellemektedirler. Başka bir deyişle tarihin yasalarla ya da insan üstü güçler tarafından belirlenmiş bir yönü yoktur" dedikten sonra esas olarak Kant ve Hegel'in görüş ve yorumlarını aktarmakla iktifa etmiştir. Halbuki mimar (mahir) tarihçilikte

tarihi süreçte oluşların sebepleri ele alınırken bu sebepler arasında hem özgür (cüzi) irade, hem gerekircilik (determinizm), hem de kadercilik (fatalizm) topluca etki oranları (tespit ediliyormuş gibi yapıp) inşa edilerek bir terkip içinde ele alınır, aktarılır. Bir oluşun veya tüm tarihi sürecin (ki aslen mimar tarihçiler tarihi sürecin sadece geçmiş kısmıyla ilgilenirler -tarihi sürecin gelecek kısmı henüz gelmediği için ilgi alanlarının dışında kalır- ve oradaki tek tek oluşların veya topluca bakıldığında geçmişin (Gesamtgeschichte) fizikteki kanunlara (sünnetullah) benzer kanunlarla oluşmadığını düşünür) sebeplerini sadece yüzde yüz özgür irade veya gerekircilik veya kadercilik ile açıklamak tarihçilikte zaman zaman görülsede aslında kaçınılması gereken bir durumdur.

Yine yazar s. 127'de şöyle bir cümle kurar: "Bir süreci başlatan esas nedenin ne olduğunu tespit etmek ve sürecin sonlandığına karar vermek tam olarak mümkün değildir." Yukarıda da zikrettiğim mimar tarihçiler süreçlerin başlangıçlarında bir esas neden olduğunu düşünmezler. Çünkü bendenizin tabiriyle *her şey her şey ile ilgilidir*. Tarihçiler ellerinden geldiğince şahsi özelliklerinden ve içinde yaşadıkları şartlardan sıyrılarak bazı sebepleri öne çıkararak inşa faaliyetinde bulunurlar. Tüm sebepleri sayıp dökmenin her şeyi sayıp dökme anlamına geleceğini bilirler. Bu yüzden esas neden yoktur; öne çıkarılan neden(ler) vardır. Peki tarihçilikte süreç sonlanır mı? Hayır. Süreçler tarihçiler tarafından sadece ya yapay şekilde kesilirler veya durdurulurlar. Geçmiş zamanın belli bir anında ortaya çıkmış herhangi bir oluşun sonu yoktur, zamanın sonuna kadar kendinden sonraki tüm olayları etkilemeye devam ederek varlığını sürdürecektir.

S. 219'da yazar "evrenin tarihinden" bahseder. Oysa ki Tanrı'nın, iktisadın, teknolojinin, doğanın, bir kedinin tarihi olmayacağı gibi, evrenin de tarihi yoktur. İktisat, teknoloji tarihindeki tarih pejoratif manadadır. Tanrı tekamül etmediği için onun da tarihi olamaz. Kedi ise türünün özelliklerinin dışına çıkamayacağı (mesela bilerek ve isteyerek ben artık fare kovalamayacağım diyemediği) için tarihi yoktur. Bunun gibi evrenin tarihi değil ancak bir geçmişi vardır. Ayrıca tarihsel olmayı ve bir geçmişe sahip olmayı belirleyen şeylerin tamamı doğrudan insan bağlamında ve insan ile irtibatlı olarak ortaya çıkar. Bu yüzden Tanrı'nın ne bir geçmişi ne de bir tarihi vardır. İnsan tarihin baş aktörüdür. Bu itibarla evren tarihi dediğimiz zaman aslında kastımız evrenin geçmişidir. Geçmiş yazılanlar bile ancak insan ile irtibatlı olduğu için yazılırlar. Bu ilke öylesine belirleyicidir ki bu yüzden evrenin insan var olmadan önceki hikayesi yazılırken insanın yaşamasına müsait hale gelişinin hikayesi yazılır. Kısaca kedinin de doğanın da geçmişi yazarken insan ile irtibatlı olarak yazarız. Kedim bugün süt kasesini devirdi ve kırdı... Burada hemen belirtelim ki tarih ile ilgili olarak asıl yapılması gereken ve yapılabilecek olan algı tarihçiliğidir. Tanrı'nın ne tarihini ne de geçmişi yazabiliriz ama Tanrı Algısının Tarihini pekâlâ kaleme alabiliriz.

Ele aldığımız kitapta altı çizilmesi gereken bir diğer husus da 3. ve 4. Bölümlerde yer yer tekrara düşülmesidir(s. 120-213 arası).

"Tarihin Sonu ve Geleceği" başlığını taşıyan beşinci bölümün "Yeni Evren" ve "Yeni İnsan" başlıklı kısımları felsefecileri ve tarihçileri insanın geleceğine yönelik ilginç iddialarla karşı karşıya bırakmaktadır. Nitekim yazar "laboratuar şartlarında insan üretmekten" bahsetmektedir ve "elektronik ve kimyasal olarak üretilmiş yeni bedenlerin düşünme yeteneğine sahip olmaları onları... yeni insan haline getirmektedir... Her şey hakkında her bilgiye sahip olma imkanı insan olma özelliklerini önemli ölçüde değiştirecektir... bu araçlar zamanla kendi

kendilerini programlama imkanlarına sahip olduklarından üreticilerinden bağımsız hale geleceklerdir. Bu süreç içinde tarihsel insan çeşitli nedenlerle ortadan kalkacağından insanımsı yaratıklar [yeni insanlar] dünyaya hakim olacaklardır... zaman duygusu olmayan yeni insan geçmiş ve gelecek tasavvurlarına da sahip olamayacaktır. Kendi kendini üretmeye başlayan insan tarihsel varoluş şeklini ortadan kaldıracaktır... İnsanımsı yaratıklar... totaliter... sistemlerin olmasını engelleyecektir" der. Devam eder: "Uzun yaşama hatta istenildiği kadar yaşama imkanı ölüm korkusunu ortadan kaldıracaktır. Ölüm korkusunun ortadan kalması... geleceğe ilişkin kaygılar[ı] da en aza in[dir]ecektir. Gelecek kaygıları olmayınca geçmiş yorumlamaya da ihtiyaç olmayacaktır." Yeni biyonik insanın ortaya çıkışı ile gelecekte tarihin de kalmayacağına dair bu fikirlerin ciddi bir eleştirel süzgeçten geçirilerek tartışılması gerektiğini düşünüyorum.

Tüm bu eleştirilere rağmen yüksek bir entellektüel çalışmanın ürünü olan kitap alınmayı ve okunmayı fazlasıyla haketmektedir.